

TURINYS

Laiko mašina	7
Daktaro Moro sala	111

LAIKO MAŠINA

PRATARMĖ

Laiko Keliautojas (patogumo dėlei vadinsime jį šitaip) mums pasakojo neįtikimus dalykus. Pilkos jo akys spindėjo ir kibirkščiavo, o veidas, paprastai blyškus, buvo nukaitęs ir pagyvėjęs. Židinyje skaisčiai liepsnojo ugnis, mūsų taurėse mirguliavo ir tviskėjo švelni sidabro lelijose įsuktų lempų šviesa. Jo paties sumanyti krėsiai buvo tokie patogūs, jog, rodos, glamonėjo ir kvietė pasilepinti; kambaryje tvyrojo ta palaiminga popietės nuotaika, kai tikslumo varžtų nesaistoma mintis lengvai sklاند nuo daikto prie daikto. Štai ką jis mums pasakė, svarbiausiose vietose mostelėdamas plonu smilium, o mes tingiai drybsojome krėsluose, stebėdamiesi jo išradingumu ir rimtu požiūriu į savo naująjį paradoksą (kaip mums tuomet atrodė).

– Prašom įdėmiai manęs klausytis. Man teks paneigti porą visuotinai pripažintų sąvokų. Pavyzdžiui, geometrija, kurios jus mokė mokykloje, pagrįsta nesusipratimu.

– Ar jums neatrodo, jog pradžiai pernelyg plačiai užgriebėte? – tarė raudonplaukis Filbis, smarkus ginčininikas.

– Aš ir nemaniau, kad jūs sutikssite su manim, neturėdami tam užtektinai pagrindo. Bet reikės sutikti, pamatysite. Jūs, be abejo, žinote, jog matematinė linija yra bematė ir tikrovėje

neegzistuoja. Ar mokėtės šito? Nereali ir matematinė plokštuma. Visa tai – grynos abstrakcijos.

– Teisybė, – patvirtino Psichologas.

– Taip pat neegzistuoja ir kubas, turintis tik ilgį, plotį ir aukštį.

– Su šituo negaliu sutikti, – pareiškė Filbis. – Juk, žinia, kieti kūnai egzistuoja. O visi realūs daiktai...

– Taip mano dauguma žmonių. Bet luktelėkite valandėlę. Ar gali egzistuoti kubas ne laike?

– Nesuprantu, – tarė Filbis.

– Ar realus toks kubas, kuris neegzistuoja nė vienos akimirkos? Filbis susimąstė.

– O iš to išeina, – tęsė Laiko Keliautojas, – kad kiekvienas realus kūnas turi būti keturmatys: jis turi ilgį, plotį, aukštį ir gyvavimo trukmę. Bet dėl įgimto mūsų proto ribotumo, kurį tuojau paaiškinsiu, šio fakto dažnai nepaisome. Ir vis dėlto yra keturios koordinatės: tris jų vadiname erdvės matmenimis, o ketvirtąją – laiku. Tiesa, pastebima visai nepagrįsta tendencija priešpriešinti tris pirmąsias pastarajai, bet tik todėl, kad mūsų sąmonė nuo pat gyvenimo pradžios iki jo galo su pertrūkais juda viena vienintele šios koordinatės kryptimi.

– Iš tiesų, – tarė Labai Jaunas Vyriškis, bergždžiai stengdamasis prisidėgti nuo lemos cigarą, – iš tiesų aiškiau nė būti negali.

– Puiku. Tačiau apie tai visiškai pamirštama, – tęsė Laiko Keliautojas, ir jo balsas kiek palinksmėjo. – Laikas ir yra tai, ką vadiname Ketvirtuoju Matmeniu, nors kai kas samprotauja apie Ketvirtąjį Matmenį ir nežino, ką tai reiškia. Tai tiesiog kitoniškas požiūris į Laiką. Vienintelis skirtumas tarp Laiko ir bet kurio iš trijų erdvės matmenų yra tai, kad jame juda mūsų sąmonė. Kai kurie paikšai neteisingai suvokia šią mintį. Visi jūs tikriausiai girdėjote, ką jie sako apie Ketvirtąjį Matmenį?

– Aš negirdėjau, – pareiškė Provincijos Meras.

– Viskas labai paprasta. Mūsų matematikų supratimu, erdvė turi tris matmenis, kurie vadinami ilgiu, pločiu ir aukščiu, ir ją

riboja trys viena kitai statmenos plokštumos. Tačiau kai kurie galvočiai iškėlė klausimą: kodėl erdvėje tik trys matmenys? Kodėl negalėtų būti dar viena kryptis, statmena trimis likusioms? Jie netgi bandė sukurti Keturmatę Geometriją. Maždaug prieš mėnesį profesorius Saimonas Niukomas iškėlė šią problemą Niujorko matematikų draugijoje. Jūs žinote, kad plokščiame dviejų matmenų paviršiuje galima nubraižyti trimatį kūną. Spėjama, kad lygiai taip pat, naudojant trimačius modelius, įmanoma pavaizduoti keturių matmenų daiktą, jei tik pavyktų suvokti jo perspektyvą. Aišku?

– Rodos, taip, – sumurmėjo Provincijos Meras.

Suraukęs antakius, jis pasinėrė į save, o jo lūpos krutėjo, tarsi kartodamos kažkokius burtažodžius.

– Taip, man rodos, dabar supratau, – ištarė jis po kiek laiko ir valandėlei nušvito.

– Na, aš galėčiau jums papasakoti apie tai, kaip vienu metu man teko užsiiminėti Keturmate Geometrija. Kai kurios mano išvados gana įdomios. Pavyzdžiui, štai žmogaus portretas, kai jam buvo aštuoneri metai, kitas – kai jam suėjo penkiolika, trečias – septyniolika, ketvirtas – dvidešimt treji ir taip toliau. Visa tai, kaip žinoma, – trimačiai atvaizdai arba dalys jo keturmačio egzistavimo, kuris yra apibrėžtas ir nekintamas dydis. Mokslininkai, – tęsė Laiko Keliautojas, kiek patylėjęs, kad mes geriau viską įsisąmonintume, – puikiai žino, kad Laikas – tik tam tikra Erdvės forma. Štai pati paprasčiausia diagrama, oro kreivė. Linija, kuria juda mano pirštas, rodo barometro svyravimus. Vakar ji buvo šit kokiame aukštyje, vakarop nukrito, šiandien rytą vėl pakilo ir palengva prislinko prie šio taško. Aišku, gyvsidabris ne-nubrėžė šios linijos nė viename iš mums žinomų erdvės matmenų. Tačiau nėra abejonės, kad jis tikrai ją nužymėjo, taigi belieka manyti, jog ši linija buvo nubrėžta Laiko Matmenyje.

– Tačiau, – pasakė Daktaras, įbedęs žvilgsnį į židinio anglis, – jeigu Laikas iš tiesų tik Ketvirtasis Erdvės Matmuo, tai

kodėl visuomet, iki pat šių dienų, jis buvo suvokiamas kaip kažkas visai skirtinga? Ir kodėl mes negalime judėti Laike taip, kaip judame visuose kituose Erdvės matmenyse?

Laiko Keliautojas nusišypsojo.

– Jūs tikrai įsitikinęs, kad mes galime laisvai judėti Erdvėje? Teisybė, mums visai nesunku žengti į kairę ir į dešinę, pirmyn ir atgal, ir žmonės visados taip darė. Aš pripažįstu, jog galime laisvai judėti dviejuose matmenyse. Na, o aukštyn ir žemyn? Čia mus varžo traukos jėga.

– Nevisiškai, – pasakė Daktaras. – Juk yra aerostatai.

– Bet kol nebuvo aerostatų, tai, be nerangių šuolių ir laipiojimo žemės nelygumais, žmonės neturėjo kitų galimybių judėti vertikaliai.

– Vis dėlto jie galėjo šiek tiek pajudėti aukštyn ir žemyn, – tarė Daktaras.

– Lengviau, daug lengviau žemyn negu aukštyn.

– Tačiau judėti Laike visiškai neįmanoma, juk niekur nepabėgsi nuo esamojo momento.

– Mano brangusis bičiuli, štai čia jūs ir klystate. Čia visas pasaulis klydo. Mes nuolat tolstame nuo dabartinio momento. Mūsų dvasinis gyvenimas, nematerialus ir bematis, juda tolygiu greičiu nuo lopšio iki grabo lentos Laiko matmenyje. Visai taip, tarsi, pradėję savo gyvenimą penkiasdešimt mylių virš žemės paviršiaus, mes nuolat kristume žemyn.

– Betgi kebliausia yra tai, – įsiterpė Psichologas, – kad galima judėti visomis Erdvės kryptimis, tačiau neįmanoma judėti Laike!

– Čia ir glūdi didžiojo mano atradimo esmė. Jūs klystate, sakydamas, jog negalima judėti Laike. Pavyzdžiui, jei aš labai aiškiai prisimenu kokį atsitikimą, tai sugrįžtu to įvykio laikan, ir mintyse manęs čia nebėra. Akimirksniui aš atsiduriu praetyje. Žinoma, mes negalime ten pasilikti nė mažiausios Laiko dalelytės, kaip kad laukinis ar gyvūnas neįstengia pakibti ore virš žemės

šešių pėdų aukštyje. Bet civilizuotas žmogus šiuo atžvilgiu pranašesnis už laikinį. Nepaisydamas žemės traukos, jis gali pakilti aukštyr balionu. Tai kodėl gi neturėti vilties, kad galų gale jis išmoks sustabdyti arba pagreitinti savo judėjimą Laike ar net pasukti į priešingą pusę?

– Tai visiškai neįmanoma... – buvo bepradedęs Filbis.

– Kodėl ne? – paklausė Laiko Keliautojas.

– Šitai prieštarauja protui, – atsakė Filbis.

– Kokiam protui? – tarė Laiko Keliautojas.

– Žinoma, jums valia įrodinėti, kad juoda yra balta, bet manęs niekuomet neįtikinsite.

– Galbūt, – pasakė Laiko Keliautojas. – Tačiau dabar jums pradeda aiškėti mano domėjimosi Keturių Matmenų Geometrija priežastis. Jau seniai puoselėju miglotą svajonę sukurti mašiną...

– Kuri keliautų Laike?! – šūktelėjo Jaunas Vyriškis.

– Kuri laisvai judėtų bet kuria Erdvės ir Laiko kryptimi – pagal vairuotojo pageidavimą.

Filbis tik susijuokė, bet nieko nepasakė.

– Kad tai įmanoma, aš įrodžiau bandymu.

– Koks patogumas istorikui, – tarė Psichologas. – Pavyzdžiui, būtų galima nukeliauti į praeitį ir patikrinti visiems žinomą Heistingso* mūšio aprašymą!

– Ar nepabūgtumėte atkreipti į save dėmesį? – pasiteiravo Daktaras. – Mūsų protėviai ne itin mėgo anachronizmus.

– Galėtume išmokti graikų kalbos iš paties Homero ar Platono lūpų, – susimąstęs pratarė Labai Jaunas Vyriškis.

– Ir jie tikrai sukirstų jus per egzaminą. Juk vokiečių filologai taip ištobulino senovės graikų kalbą!

– Tada geriau vykti į ateitį! – sušuko Labai Jaunas Vyriškis. – Tik pamanykite! Padėjai visus savo pinigų į banką, kad augtų procentai, – ir pirmyn!

* Prie Heistingso 1066 m. įvyko mūšis tarp anglosaksų karaliaus Haroldo ir normanų hercogo Vilhelmo kariuomenių.

– O ten atrasime visuomenę, – įsiterpiau aš, – besitvarkančią grynai komunistiniais pagrindais.

– Tai pati beprotiškiausia teorija! – sušuko Psichologas.

– Ir aš taip maniau, tačiau nieko nesakiau tol, kol...

– Kol nepatikrinote bandymu! – užbaigiau aš. – Bet argi galima tai patikrinti?

– Reikalauju bandymo! – sušuko Filbis, kuriam nusibodo kalbos.

– Parodykite gi mums savo bandymą, – tarė Psichologas, – nors, aišku, visa tai nesąmonė.

Laiko Keliautojas nusišypsojo ir apžvelgė mus. Paskui, vis dar tebesišypsodamas, susikišo rankas į kišenes ir lėtai išėjo iš kambario. Mes girdėjome, kaip jis nušlepsėjo ilgu koridoriumi į laboratoriją.

Psichologas pažvelgė į mus:

– Įdomu, ko jis ten nuėjo?

– Tai, be abejo, koks nors triukas.

Filbis ėmė pasakoti apie fokusininką, kurį matė Bersleme, bet sugrįžo Laiko Keliautojas, ir Filbio pasakojimas nutrūko.

MAŠINA

Laiko Keliautojas rankoje turėjo meistriškai padarytą blizgantį metalinį daiktą, kiek didesnį už mažą stalinį laikrodį. Jis buvo iš dramblio kaulo ir kažkokios skaidrios it kristolas medžiagos. Dabar aš pasistengsiu viską labai tiksliai nupasakoti, nes tai, kas po šito sekė – jeigu jo aiškinimu tikėsime, – yra visiškai neįmanoma. Šeimininkas pristūmė prie židinio vieną iš kambariųjų stovinčių nedidelių aštuonkampinių staliukų ir dvi jo kojas pastatė ant židinio kilimėlio. Ant šio staliuko padėjo savo aparatą. Tada prisitraukė kėdę ir atsisėdo. Be aparato, ant stalo buvo nedidelė lempa su gaubtu, nuo kurios krito ryški šviesa. Kambariųjų dar degė arti tuzino žvakių: dvi žalvarinėse žvakidėse ant židinio, likusios ant sienų – taigi jis buvo puikiai apšviestas. Aš atsisėdau į neaukštą krėslą prie pat ugnies ir, pasistūmėjęs priekin, atsidūriau kone tarp židinio ir Laiko Keliautojo. Filbis įsitaisė užpakaly ir žiūrėjo jam pro petį. Daktaras ir Provincijos Meras stebėjo iš dešinės pusės, o Psichologas – iš kairės. Labai Jaunas Vyriškis stovėjo už Psichologo. Visi žiūrėjome akis išplėtę. Man atrodė neįtikėtina, kad tokiomis sąlygomis mus būtų buvę galima apkvailinti koku nors triuku, kad ir gudriausiai sumanytu ir vikriausiai atliktu.

Laiko Keliautojas pažvelgė į mus, paskui į savo aparatą.

– Na? – pasakė Psichologas.

– Šis nedidelis mechanizmas – tik modelis, – tarė Laiko Keliautojas, atsiremdamas alkūnėmis į stalą ir sunerdamas pirštus virš aparato. – Pagal jį aš dirbu mašiną keliauti po laiką. Matote, kokia neįprasta jos forma, o šitos plokštelės paviršius lyg pulsuoja, sakytum ji būtų nereali. – Jis parodė pirštu vieną modelio dalį. – Štai čia viena nedidelė balta svirtis, šičia kita.

Daktaras pakilo nuo kėdės ir ėmė apžiūrinėti modelį.

– Dailiai padaryta, – pasakė jis.

– Tam sugaišau dvejus metus, – atsiliepė Laiko Keliautojas. Paskui, kai mes visi, sekdami Dakto pavyzdžiu, apžiūrėjome modelį, pridūrė: – O dabar gerai įsidėmėkite: paspaudus šią svirtį, mašina neria į ateitį, o antroji svirtis pakeičia judėjimo kryptį. Čia balnas, kuriame turi sėdėti laiko keliautojas. Dabar aš nuspausiu svirtį, ir mašina pajudės. Ji išnyks, nušvilps į ateitį ir dings mums iš akių. Apžiūrėkite ją kaip reikiant. Apžiūrėkite ir stalą, jei norite įsitikinti, kad čia joks fokusas. Aš nė kiek netrokštu prarasti savo modelio ir tuo pelnyti tik šarlatano vardą.

Valandėlę stojo tylą. Psichologas lyg ir norėjo man kažką pasakyti, bet apsigalvojo. Laiko Keliautojas pirštu siektelėjo svirties.

– Ne, – staiga pasakė jis. – Duokite savo ranką. – Grįžtelėjęs į Psichologą, paėmė jį už alkūnės ir paprašė ištiesti smilių.

Taip Psichologas pats paleido Laiko Mašinos modelį į begalinę kelionę. Mes visi matėme, kaip sujudėjo svirtis. Aš giliai įsitikinęs, kad čia nebuvo jokios klastos. Dvelktelėjo oro gūsis, ir lemos liepsna suvirpėjo. Viena žvakė ant židinio atbrailos užgeso. Mažoji mašina staiga apsisuko, ėmė tirpti, akimirką šmėstelėjo tarsi vaiduoklis, tarsi ribuliuojantis žalvario ir dramblio kaulo verpetas – ir tada išnyko, pradingo! Ant stalo liko tik lempa.

Kurį laiką visi tylėjo. Paskui Filbis tyliai nusikeikė.

Psichologas, atsitokėjęs iš nuostabos, žvilgtelėjo po stalą. Laiko Keliautojas linksmi nusijuokė.

– Na, tai kaipgi? – paklausė jis, turėdamas galvoje Psichologo abejones.

Tada jis atsistojo, pasiėmė nuo židinio tabakinę ir nusigręžęs ėmė kimšti pypkę.

Mes susižvalgėme.

– Klausykite, – tarė Daktaras, – negi jūs rimtai? Nejaugi iš tiesų manote, kad ta mašina išlėkė keliauti po Laiką?

– Be abejonės, – atsakė jis, pasilenkdamas prie židinio ir kyšteldamas į ugnį skiautelę popieriaus. Prisidegęs pypkę, atsiskuko ir pažvelgė į Psichologą. (Psichologas, stengdamasis neparodyti sumišimo, išsitraukė cigarą ir, pamiršęs nugnybti galą, bergždžiai bandė užsirūkyti.) – Pasakysiu dar daugiau, – tęsė mūsų šeiminkas, – turiu beveik gatavą tikrą mašiną. Ten. – Jis mostelėjo laboratorijos link. – Kai užbaigsiu, ketinu pats leistis į kelionę.

– Jūsų manymu, ši mašina išvyko į ateitį? – paklausė Filbis.

– Į ateitį ar į praeitį – tiesą sakant, nė pats gerai nežinau.

– Klausykite, – po kurio laiko pagautas įkvėpimo pradėjo Psichologas, – ji turėjo iškeliauti į praeitį, jeigu išvis kur nors iškeliauo.

– Kodėl? – paklausė Laiko Keliautojas.

– Todėl, kad jeigu ji, nejudėdama erdvėje, vyktų į ateitį, tai vis dar būtų su mumis: juk ir mes ten keliaujame!

– Bet jeigu ji lėktų į praeitį, – tariau aš, – tai mes ją būtume anksčiau pastebėję šiame kambaryje: sakysim, dar aną ketvirtadienį, kai čia buvome, ir užpraeitą ketvirtadienį, ir taip toliau.

– Rimti argumentai, – nešališko stebėtojo tonu ištarė Provincijos Meras, pasisukdamas į Laiko Keliautoją.

– Anaipol, – atsiliepė šis ir, kreipdamasis į Psichologą, tarė: – Pagalvokite ir pats jiems viską paaiškinkite. Tai juk žemiau suvokimo slenksčio, neryškus suvokimas.

– Žinoma, – nuramino mus Psichologas. – Seniai žinomas dalykas psichologijoje. Kaip aš anksčiau nesusigaudžiau! Šis

paprastas dėsnis puikiai išaiškina jūsų paradoksą. Mes iš tiesų negalime pamatyti ir nesugebame suvokti šios mašinos judėjimo, lygiai kaip negalime pamatyti smarkiai besisukančio rato stipino arba ore švilpiančios kulkos. Ir jeigu ji lekia į ateitį penkiasdešimt ar šimtą kartų didesniu greičiu, negu mes patys, jeigu jai praeina minutė laiko, kol mums praeina tik sekundė, tai jos suvokimas bus lygus vienai penkiasdešimtajai arba vienai šimtajai mūsų įprastinio suvokimo. Šitai aišku kaip dieną. – Jis perbraukė ranka tą vietą, kur stovėjo aparatas. – Suprantate? – kreipėsi į mus juokdamasis.

Gerą minutę mes spoksojome į tuščią stalą. Tada Laiko Keliautojas paklausė, ką apie visa tai galvojame.

– Šįvakar viskas atrodo gan įtikimai, – atsakė Daktaras, – bet palauksime rytdienos. Rytą galva šviesesnė.

– Ar nenorėtumėte žvilgtelėti į pačią Laiko Mašiną? – pasi-teiravo Laiko Keliautojas.

Ir, paėmęs lempą, jis nuvedė mus ilgu šaltu koridoriumi į savo laboratoriją. Aiškiai pamenu virpančią lempos šviesą, keistą jo plačios galvos siluetą, ant sienų siūbuojančius šešėlius. Mes sekėme iš paskos nustebę, bet nepatiklūs, ir laboratorijoje išvydo-me didesnę mūsų akivaizdoje išnykusio mažučio mechanizmo kopiją. Kai kurios mašinos dalys buvo pagamintos iš nikelio, kitos iš dramblio kaulo, dar kitos, be abejo, išrėžtos ar išdildytos iš kalnų krištolo. Apskritai paėmus, mašina buvo gatava, tik ant varstoto, greta brėžinių, gulėjo keletas permatomų, išlankstytų strypų. Šitie, matyt, dar buvo nebaigti. Aš pakėliau vieną jų, norėdamas geriau apžiūrėti. Man pasirodė, kad jis iš kvarco.

– Klausykite, – tarė Daktaras, – ar jūs iš tiesų kalbate rimtai? O gal čia toks pat triukas, kaip anas vaiduoklis, kurį mums rodėte per praeitas Kalėdas?

– Su šia mašina, – pasakė Laiko Keliautojas, laikydamas lempą aukštai virš galvos, – aš ketinu tyrinėti Laiką. Aišku? Niekad nesu kalbėjęs rimčiau nei dabar.

Nė vienas iš mūsų dorai nežinojo, kaip suprasti šiuos jo žodžius. Pažiūrėjęs per Daktaro petį, aš sutikau Filbio žvilgsnį, ir jis reikšmingai man mirktelėjo.